

תוכן העניינים

פרק 1: מבוא

- 1.1 נושא הספר ויעדיו 7
- 1.2 הגישות הבלשניות שעליהן מתבסס הספר 9
- 1.3 מבנה הספר 23
- 1.4 מקור הדוגמות 23
- 1.5 תרומתו של הספר 23

פרק 2: משפחת פועלי התנועה - סמנטיקה ותחביר

- 2.1 הגדרה סמנטית של פועלי התנועה 29
- 2.2 תחביר פועלי התנועה - משלים מקום מחויב 38

פרק 3: פועלי התנועה: יצא-הוציא, בא-הביא, הלך-הוליך

- 3.1 יצא והוציא 51
- 3.2 בא והביא 57
- 3.3 הלך והוליך 60

פרק 4: תזוזות סמנטיות

- 4.1 תזוזה סמנטית פנימית 65
- 4.2 מתנועה קונקרטיית לתנועה מטפורית 75
- 4.3 מפועל תנועה לפועל מוחוור 104
- 4.4 מפועל תנועה לפועל קיום 117
- 4.5 מפועל תנועה לפועל מודלי 126
- 4.6 מפועל תנועה לפועל אספקט 132
- 4.7 מפועל תנועה לפועל נתינה 146
- 4.8 מפועל תנועה לפועל הדדיות 149
- 4.9 מפועל תנועה לפועל המסמן בילוי 151

פרק 5: תזוזות קטגוריאליות

154..... 5.1 תזוזה קטגוריאלית לחג"ם

159..... 5.2 תזוזה קטגוריאלית לסמן שיח

175..... **רשימת מקורות**

187..... **על המחברים**

191..... **Abstract**

פרק 1

מבוא

הספר "אני הולך לקרוע את העיר: פועלי תנועה בעברית המדוברת בת ימינו" מתמקד בשלושה צמדים מייצגים של פועלי תנועה בעברית ימינו: יצא והוציא; בא והביא; הלך והוליך. המוטיבציה לבחור בפעלים מייצגים ממשפחת פועלי התנועה כנושא הספר עולה מעובדת שכיחות השימוש של פועלי התנועה הן בלשון המדוברת הן בלשון הכתובה.

ממחקרים פסיכולוגיים שהתבססו על דיבורם של ילדים, התברר כי הפעלים המתארים תנועה הם הנרכשים ראשונה, הם השכיחים ביותר בשימוש והם הדומיננטיים מבחינה קונספטואלית (Miller & Johnson-Laird, 1976: 527). רביד (2002) מציינת כי כ-75% מהמשפטים המופיעים בשפה הדבורה בכלל, בשפה המופנית לילדים ובשפת הילדים הצעירים עצמם בין גיל שנתיים לשלוש הם בדרך כלל דינמיים ואג'נטיביים. ממחקר שנעשה על אוסף של טקסטים נרטיביים (Berman & Slobin, 1994; Slobin, 1999) נמצא שימוש נרחב בפועלי תנועה בטקסטים אלו. במחקר על פועלי התנועה באנגלית ובספרדית בטקסטים נרטיביים בשם *The frog stories* מפי ילדים בגיל הגן, בגיל בית הספר ומפי מבוגרים, מצא סלובין (Slobin, 1999) הופעה נרחבת של מאורעות המתארים תנועה.

שכיחות פועלי התנועה נחשפת גם במילונים המציגים את אוצר המילים של השפה באמצעות שדות סמנטיים, כגון אוצר המילים והניבים: לכסיקון של מלים נרדפות וקרובות משמעות (שרפשטיין, 1964), אוצר השפה העברית (סטוצ'קוב, 1968), אוצר המילים: מילים, צירופים ואמרות מסודרים לפי תחומי משמעות (רבין ורדי, 1973), מילה במילה: אוצר המילים הנרדפות ניגודים ושדות סמנטיים (אבניאון, 2000) שבהם נמצא מספר לא מבוטל של פועלי תנועה לרבות ניבים שפועלי התנועה נמצאים בהם.

1.1 נושא הספר ויעדיו

כותרת הספר "אני הולך לקרוע את העיר: פועלי תנועה בעברית המדוברת בת ימינו" נחשפת משמעות חדשה, שונה מזו שהייתה מקובלת בפועל הולך. הפועל

אינו מסמן עוד תנועה ממקום מוצא למקום יעד כמו בדוגמה: **השיירה הולכת לאיטה מתל אביב לירושלים**, אלא משמעותו היא 'מתכוון'. גם בפועלי התנועה **יצא ובא** שהספר דן בהם, נחשפת משמעות חדשה שונה ממשמעותם המקורית: הפועל **יצא** במשמעותו המקורית כפועל תנועה מציין עזיבת מקום גיאוגרפי כלשהו, שהוא מקום המוצא, לדוגמה **יצא מגבולות הארץ**; הפועל **בא** כפועל תנועה מציין הגעה למקום גיאוגרפי כלשהו, שהוא מקום היעד, לדוגמה **התיירים באו לישראל**.

בספר נחשפת בין היתר משמעות חדשה של **יצא ובא**: לבלות במקומות בלוי. המשמעות החדשה של כל אחד מן הפעלים הללו היא רק אחת ממגוון המשמעויות שיש להם בעברית המדוברת בת ימינו. לפעמים השינויים במשמעויות מרחיקי לכת עד כדי שינוי בחלק הדיבור שהפעלים מייצגים. כך לדוגמה הפועל **בא** במשפט "**בוא נלך**" כבר אינו מתפקד כפועל, אלא כמילת קריאה לזירוז לפעולה. ואכן בספר מוצגות כלל המשמעויות של שלושת פועלי התנועה הללו ושל מקביליהם הגורמים: **הביא, הוציא והוליך**.

נושא הספר - פועלי תנועה בעברית המדוברת בת ימינו - שינויים במשמעות ובחלק הדיבור - ממחיש את הזיקה ההדוקה של חברה ללשונה. צרכים סמנטיים חדשים של הדוברים נולדים בעקבות שינויים ותמורות בחיי החברה ותובעים לעצמם קיום במישור הלשוני; מילים עוברות תהליך של שינוי סמנטי, והוא הולך ונעשה דומיננטי במילון של החברה ועשוי לגרום גם לשינוי במישור הדקדוקי והתחבירי. צורכי הדוברים גוברים אפוא על הגבול הצורני שמציבים חלקי הדיבור. בין היתר הספר מלמד על אופן הרחבת מילון הפועל של העברית בת ימינו לא בדרך של הוספת מילים חדשות, אלא בשימוש במאגר הפעלים הקיים בה.

ספר זה מתמקד בשלושה צמידים מייצגים ונפוצים של פועלי תנועה בעברית ימינו: **יצא והוציא; בא והביא; הלך והוליך**. כך למשל, שתיל (תשס"ג-תשס"ד): 128) מציין כי "הפועל הלך הוא אחד מפועלי התנועה הנפוצים ביותר והפשוטים ביותר בדומה לפועלי תנועה פשוטים אחרים כגון **יצא**".

בכל אחד מן הצמידים מוצגות המשמעות המקורית של הפעלים, התזוזות במשמעות שחלו בהם, לרבות משמעויות העולות מתוך ניבים שפועלי התנועה משובצים בהם. לצד הניבים מלשון הדיבור והסלנג, מובאים לעיתים גם ניבים ממשלב גבוה יותר השכיחים בלשון המדוברת. התייחסות למשלב גבוה באה

לידי ביטוי בספר גם במקרים שבהם מושווה הממצא בעברית בת ימינו לממצא שבעברית המקראית, שהרי העברית המקראית היא בבחינת לשון מופת. מעניין לציין כי כמה מפרשות השבוע בתורה פותחות בפעלים הללו: לך-לך (בראשית יב א-יז כז); ויצא (בראשית כח י-לב ג); בא (שמות יא-יג טז); כי תצא (דברים כא י-כה יט); כי תבוא (דברים כו א-כט ח); וילך (דברים לא א-ל).¹

1.2 הגישות הבלשניות שעליהן מתבסס הספר

הגישות הבלשניות החדשות שעליהן מתבסס הספר הן גישת הסמנטיקה הגרטיבית ותיאוריית הסמנטיקה הקוגניטיבית.

1.2.1 גישת הסמנטיקה הגרטיבית

הסמנטיקה הגרטיבית היא שיטת עיון שלפיה המשמעות היא היוצרת והיא המכתיבה את מבנה כלל המשפטים בלשון (Lakoff, 1971; Levin & Rappaport Hovav, 1992; Postal, 1971). התיאוריה צמחה על רקע תורתו של הבלשן היהודי האמריקאי הנודע, נועם חומסקי, תורה הידועה בבלשנות כדקדוק הגרטיבי, הדקדוק היוצר (חומסקי, 1965). המילה גרטיבי פירושה "יוצר"; ומנגנון הגרטיביות מעמיד מבנים בסיסיים מולדים המאפשרים את העושר הלשוני באמצעות חוקי גזירה. המהפכה החומסקיאנית הפנתה את הזרקור אל המנגנונים האלגוריתמיים הפורמליים-תחביריים שבתשתית הלשונית האנושיות (סוברן, 2006). בעקבות הצלחתו של המפנה החומסקיאני בחשיבה הבלשנית נעשה ניסיון ראשוני לעצב תפיסה מקבילה של סמנטיקה גרטיבית (Lakoff, 1971), אלא שהניסיון הזה לא הוליד שיטה ממשית. מי שעיצב תפיסה גרטיבית סמנטית היו הבלשן הישראלי אליעזר רובינשטיין וממשיכיו, בורוכבסקי בר-אבא וטרומר (ראו: רובינשטיין, 1971, תשל"ט; טרומר, 1983; דותן, תשנ"ח;

1 על עיון מילוני-סגנוני וטקסטואלי במילים ובצירופי מילים המביעים תנועה בטקסט המקראי (עיון בפרשות השבוע) ראו פרוכטמן (תשע"ט, תש"ף). בפרשת השבוע וילך (להבליט) (דברים לא, א-ל) מופיע הצירוף "לצאת ולבוא": וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים בְּיָמֵךָ וְעָשִׂים שָׁנָה אֲנֹכִי הַיּוֹם לֹא־אוּכַל עוֹד לְצֵאת וּלְבוֹא וַיְהִי אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֵעָבֵר אֶת־הַיַּרְדֵּן הַזֶּה. בזכות המשפט הממשיך לא תֵעָבֵר אֶת־הַיַּרְדֵּן הַזֶּה ניתן לפרש את לצאת ולבוא כפועלי תנועה. עם זאת ראוי לציין שכבר פרשני המקרא נתנו את הדעת לתזוזה במשמעות של הפעלים הללו. רש"י מפרש: לצאת ולבוא בדברי תורה, ואבן עזרא מפרש: לצאת ולבוא במלחמה (מקראות גדולות, תשל"ו).

בורוכובסקי בר-אבא, 2001). ואכן הסמנטיקה הגנרטיבית והדקדוק הגנרטיבי עסקו בשאלה: מה יוצר את כלל המשפטים בשפה? במילים אחרות, מה עומד בתשתית המנגנון הלשוני: האם הדקדוק (המבנה/הצורה) או המשמעות (התוכן)? לשיטת הדקדוק הגנרטיבי החומסקיאני, בתשתית המנגנון הלשוני עומד המבנה התחבירי; ואילו לשיטת הסמנטיקה הגנרטיבית של רונינשטיין וממשיכיו, המשמעות היא המכתיבה את מבנה המשפט. דוגמה שבה המשמעות מכתיבה את המבנה התחבירי ניתן לראות במשפט שבו מופיע למשל הפועל **יצא**:

- המורה **יצאה** מן הכיתה.

משמעותו המקורית של **יצא**, שעניינה תנועה ממקום המוצא, קשורה **בשני** משתתפים: המשתתף שנע (המורה) והמשתתף שהוא מקום המוצא שהמורה יצאה ממנו (הכיתה). משמעות זו מכתיבה אפוא את המסגרת התחבירית של הפועל **יצא** כבעלת שני צירופים שמניים: האחד מתייחס לאובייקט הנע, והאחר מתייחס למקום המוצא.

הניתוח לרכיבים סמנטיים

גישת הסמנטיקה הגנרטיבית מבוססת על העיקרון שקיים נדבך עמוק יותר מן התחביר והוא הרובד הסמנטי. הרובד העמוק אינו מכיל ערכים לקסיקליים או חוקים תחביריים, אלא רכיבי משמעות יסודיים המקיימים ביניהם יחסי משמעות מסוימים. בשנות השישים של המאה העשרים מספר חוקרים (Bendix, 1966; Weinreich, 1966; Katz & Fodor, 1963; Bierwisch, 1970) העלו את הרעיון שמשמעותה של כל מילה היא מעין צרור של רכיבים סמנטיים שצירופם יחד יוצר את משמעות המילה. הרכיבים הסמנטיים מתאפיינים בכך שמספרם סופי וקטן, הם אינם ניתנים לחלוקה נוספת והם אוניברסליים. ההנחה היא שאפשר לפרק כל מילה לצרור של רכיבים סמנטיים זעירים, כך למשל, משמעות מילים שהן שמות עצם ניתנת להצגה באמצעות רכיבים סמנטיים מסוג [+/- חן], [+/- אנושי], [+/- מבוגר], [+/- נקבה]. לדוגמה:

- ילד: [+חן], [+אנושי], [-מבוגר], [+זכר];

- ילדה: [+חן], [+אנושי], [-מבוגר], [-זכר].

במילים שהן פעלים מדובר ברכיבים סמנטיים כגון 'התהווה', 'גרם', 'יש' (ציון הקיום), 'ל' (ציון הבעלות), 'אל' (ציון היעד), 'מן' (ציון המוצא) וכיוצא בזה. לדוגמה:

- הרכיבים הסמנטיים של פועלי קיום, כגון: **בנה** = 'גרם' 'התהווה' 'יש';

- הרכיבים הסמנטיים של פועלי נתינה, כגון: נתן = 'גרם' 'התהווה' 'ל'.
- לענייננו, הרכיבים הסמנטיים של פועלי תנועה אלו הם: יצא = 'נע' 'מן';
- בא = 'נע' 'אל';
- הלך = 'נע' 'מן' 'אל'.

שיטת ההגדרה הסמנטית של פועלי התנועה יצא-הוציא, בא-הביא, הלך-הולך מבוססת בספר על הניתוח לרכיבים סמנטיים אוניברסליים, והם מופיעים בנוסחת ההגדרה הסמנטית בין גרש לגרש. שיטת הגדרה זו לקוחה מבית מדרשו של רובינשטיין, כפי שנקט אותה במאמריו הרבים שאוגדו לספר תחביר ומשמעות (דותן, תשנ"ח).

ניצוד מנתיבה המשמעות את מבנה המשפט?

ביסוד המשפטים הקיימים למעשה בלשון עומדים תכנים יסודיים (משמעויות) הקשורים בעצמים שבמציאות, שהדובר מבקש לומר עליהם תוכן מסוים - פרופוזיציה. את התוכן הזה ניתן להציג במספר קטן וסופי של פרופוזיציות יסודיות: פרופוזיציות קיום (תוכן על קיומם של עצמים בעולם); פרופוזיציות מקום (תוכן על מקום הימצאותם של עצמים בעולם); פרופוזיציות בעלות (תוכן על השתייכותם של עצמים זה לזה); פרופוזיציות תואר (ציון תוארם של עצמים בעולם); פרופוזיציות משוואה (תוכן על זהותם של עצמים זה לזה).

חמש פרופוזיציות יסודיות אלה מכתיבות בלשון דגמי משפטים הידועים כמשפטים שמניים, שמרכיביהם הם צירופים שמניים המייצגים עצמים במציאות. המונח צירוף שמני המופיע בספר מציין כל צירוף מילים שגרעינו שם עצם. למשל, דן הקטן הוא צירוף שמני שגרעינו שם העצם דן ומצטרף אליו שם התואר קטן.

להלן נראה כיצד חמש הפרופוזיציות היסודיות מכתיבות את המבנה התחבירי של המשפטים השמניים בשפה. כל אחת מן הפרופוזיציות קשורה במשתתפים: אנשים, עצמים, מקומות.

א. הפרופוזיציה היסודית המציינת קיום של דבר במציאות, קשורה למעשה במשתתף אחד, והוא מיוצג במבנה התחבירי באמצעות צירוף שמני אחד.

רעיון הקיום עצמו מיוצג במילה יש המסמנת קיום, לדוגמה: "יש גשם".

ב. הפרופוזיציה היסודית המציינת הימצאות של דבר במקום מסוים קשורה בשני משתתפים: האובייקט הנמצא במקום והמקום עצמו. הללו מיוצגים במבנה תחבירי בשני צירופים שמניים. רעיון ההימצאות במקום מיוצג באות

- היחס ב המסמנת הימצאות במקום, לדוגמה: "דן בבית".
- ג. הפרופוזיציה היסודית המציינת שייכות של דבר אחד לדבר אחר קשורה בשני משתתפים: האובייקט השייך למישהו והבעלים. הללו מיוצגים במבנה תחבירי בשני צירופים שמניים. רעיון השייכות עצמו מיוצג באות היחס ל המסמנת שייכות, לדוגמה: "לארנבת אוזניים ארוכות".
- ד. הפרופוזיציה היסודית המציינת תואר של דבר קשורה במשתתף אחד, והוא מיוצג במבנה התחבירי באמצעות צירוף שמני אחד. רעיון התואר עצמו מיוצג במילה המסמנת תואר, לדוגמה: "דן נחמד".
- ה. הפרופוזיציה היסודית המציינת משוואה (זהות) בין דבר לדבר קשורה במשתתף אחד במציאות שיש לו שני שמות שונים. השמות השונים מיוצגים במבנה תחבירי באמצעות שני צירופים שמניים שונים. רעיון המשוואה עצמו עשוי להיות מיוצג באמצעות כינוי גוף שלישי (אוגד), לדוגמה: "דן (הוא) רופא".
- הוצגו לעיל חמישה דגמים יסודיים של המשפטים השמניים המייצגים פרופוזיציות יסודיות במציאות. סיכום יחסי תוכן-מבנה מוצג בטבלה 1.

טבלה 1: יחסי מבנה ומשמעות במשפטים שמניים

הפרופוזיציה היסודית	הדגם התחבירי	דוגמה
קיום	יש + צ"ש	יש גשם.
הימצאות במקום	צ"ש + 1 + ב + צ"ש 2	דן בבית.
שייכות	ל + צ"ש 1 + צ"ש 2	לארנבת אוזניים ארוכות.
תואר	צ"ש + (הוא) + ש"ת	דן (הוא) נחמד.
משוואה	צ"ש 1 + (הוא) + צ"ש 2	דן (הוא) רופא.

לצד הדגמים השמניים קיימים בשפה דגמי משפט פועליים, שגם הם מייצגים פרופוזיציות יסודיות. את הפרופוזיציות היסודיות המיוצגות במשפטים פועליים, ניתן לנתח מבחינה לוגית במונחים של דרמה ומשתתפים. הדרמה מתייחסת למצבים, למעשים (פעולות) ולתהליכים במציאות, והיא קשורה במשתתפים: אנשים, עצמים; ואם הדרמה היא מנטלית, אחד המשתתפים הוא פרופוזיציה. מספר המשתתפים שבמבנה הסמנטי מכונה בספר - ערכיות סמנטית, ומספר הצירופים השמניים הרלוונטיים לפועל במבנה התחבירי - ערכיות תחבירית (רובינשטיין, תשל"ט: 5). לכל אחד מן המשתתפים יש תפקיד מסוים בדרמה.

פילמור (Fillmore, 1968), אבי תורת היחסות הסמנטיות,² כינה את התפקידים בשמות. הוא מציג שש יחסות סמנטיות שארבע מהן רלוונטיות לדיוננו, ואלו הן: 1. Agentive - היחסה של המעורר החי של הפעולה = התפקיד של עושה הפעולה.

2. Dative - היחסה של היצור החי המושפע מן המצב או מן הפעולה. מאוחר יותר (פילמור, 1971: 376) מגדיר אותה: הישות המקבלת את הפעולה, המתנסה בה או הסובלת אותה, והוא משנה את שמה ל-Experiencer = התפקיד של המרגיש.

3. Locative - היחסה של המקום או המרחב של המצב או של הפעולה = התפקיד של המקום.

4. Objective - היחסה הסמנטית הטבעית ביותר המתייחסת לישות שנעה או משתנה או הישות שמתייחסים אל קיומה או אל מקומה = התפקיד של מי שהפעולה חלה עליו.

יש דרמות הקשורות במשתתף אחד בלבד, למשל כאלה המתייחסות למצב, כניסה למצב. הללו מסומנות בשפה בפעלים שרק צירוף שמני אחד חיוני למסגרתם התחבירית (פעלים חד-מקומיים).³ דוגמה: "דוד נח" (מצב); "דוד חולה" (מצב); "דוד השתגע" (כניסה למצב).

יש דרמות הקשורות בשני משתתפים, למשל כאלה המתייחסות ליצירה של דבר, או במילים אחרות: גרימת קיום. במקרים כאלה אנו מדברים על שני משתתפים: ה"יוצר" ו"הדבר הנוצר". דוגמות: "אלוהים ברא את השמים"; "דוד אפה פשטידה". גם דרמות המציינות הדדיות קשורות לעולם בשני משתתפים. דוגמה: "דן נפגש עם רות"; דרמות המתייחסות ליחס רגשי בין שניים, גם הן קשורות בשני משתתפים. דוגמה: "דן אוהב את רות". דרמות הקשורות בשני משתתפים מסומנות אפוא בשפה בפעלים עם שני צירופים שמניים חיוניים למסגרתם התחבירית (פעלים דו-מקומיים). גם דרמות מנטליות כגון חשיבה ואמירה קשורות בשני משתתפים: החושב/האומר והפרופוזיציה. דרמות כאלה

2 על פי תורת היחסות הסמנטיות מושגי היחסה מורכבים מסדרת קונספציות אוניברסליות המסמנות טיפוסים מסוימים של אמיתות שבני אנוש מסוגלים לקבוע לגבי המאורעות הסובבים אותם, קביעות כמו "מי עשה זאת?", "למי זה קרה?", "מה נשתנה?".

3 את המונחים 'פועל חד-מקומי', 'פועל דו-מקומי', 'פועל תלת-מקומי' טבע רובינשטיין במאמרו "ערכיות תחבירית וערכיות סמנטית" (תשל"ט). וראו גם בורוכובסקי (2001: 70).

מסומנות בשפה בפעלים שבמסגרתם התחבירית צירוף שמני אחד המציין את החושב או האומר, ומשפט שלם המביע את התוכן שחושבים או אומרים. דוגמות: "דן חושב שרינה חברה נאמנה"; "דן אומר שרינה חברה נאמנה". יש גם דרמות הקשורות בשלושה משתתפים (פעלים תלת-מקומיים): מישהו שם משהו במקום מסוים. במילים אחרות, גרימת הימצאות במקום; מישהו מעביר משהו למישהו. כלומר, מדובר בהעברת עצם/תוכן לזולת. דוגמות: "דן שם ספר במגירה"; "דן נתן פרח לרות"; "דן אמר לרות שהיא יפה". הדרמה הקשורה בשלושה משתתפים קיימת גם במעבר של מישהו ממקום למקום, ממקום המוצא למקום היעד. דוגמה: "דן נסע מתל אביב לרמת גן". טבלה 2 להלן מדגימה יחסי מבנה ומשמעות במשפטים פועליים.

טבלה 2: יחסי מבנה ומשמעות במשפטים פועליים

הפרופוזיציה היסודית	מספר המשתתפים בדרמה	הדגם התחבירי	דוגמה
מצב: כניסה למצב	1	צ"ש + פועל	דן ישן.
גרימת קיום; הדדיות; חשיבה ואמירה	2	צ"ש1 + פועל + צ"ש2	אלוהים ברא את הארץ. דן נפגש עם רות. דן חשב שרות יפה. דן אמר שרות חברתו.
גרימת הימצאות במקום	3	צ"ש1 + פועל + צ"ש2 + ב + צ"ש3	דן שם ספר במגירה.
העברת עצם לזולת העברת תוכן לזולת	3	צ"ש1 + פועל + צ"ש2 + ל + צ"ש3 צ"ש1 + פועל + ל + צ"ש2 + משפט	דן נתן פרח לרות. דן אמר לה שהיא יפה.
תנועה	3	צ"ש1 + פועל + מ + צ"ש2 + ל + צ"ש3	דן נסע מתל אביב לרמת גן.

אם כן, העיקרון המנחה בהצגת דגמי המשפטים הפועליים הוא שמספר הצירופים השמניים (או משפט) החיוניים למשפט הפועלי, מוכתב ממספר המשתתפים במעשה הנתון במציאות, שאותו הפועל המסוים בא לסמן. כאמור, מספר

הצירופים השמניים בדגם התחבירי הוא הערכיות התחבירית של הפועל, ומספר המשתתפים במעשה הנתון במציאות הוא הערכיות הסמנטית.

ראוי לציין כי הכללת התחום הסמנטי במסגרת תחומי הלשון הנלמדים תשנה את התכנים בהוראת התחביר. לא עוד ניתוח תחבירי מכני של המשפט לחלקיו (נושא, נשוא, מושא וכיוצא בזה) על פי סימנים דקדוקיים פורמליים, אלא ניתוח תחבירי-סמנטי המציג מספר קטן וסופי של דגמים תחביריים בשפה על בסיס מספר קטן וסופי של תכנים יסודיים שהדובר מבקש להביע לגבי העולם. לימוד כזה יתרום להבנה טובה יותר של המשפט, שכן באמצעותו נחשף התלמיד למשמעות המבנית שלו.⁴ כידוע, משמעותו של משפט מורכבת מהמשמעות המילונית של כל אחת מהמילים המופיעות בו בתוספת המשמעות המבנית שלו.

1.2.2 גישת הסמנטיקה הקוגניטיבית

גישת הסמנטיקה הקוגניטיבית מנסחת עקרונות כלליים של השפה הנובעים מהחשיבה של המדעים הקוגניטיביים האחרים: פילוסופיה, פסיכולוגיה, חקר המוח ובינה מלאכותית (לאנאקר, 2008). לפי תיאוריית הסמנטיקה הקוגניטיבית, משמעותה של מילה מבוססת על האופן שבו הדוברים משתמשים בה. תיאוריה זו אינה מפרידה הפרדה ברורה בין הידע המילוני לידע האנציקלופדי של מילה. ידע מילוני אפשר לנסח במונחים של רכיבים סמנטיים (ראו לעיל בגישת הסמנטיקה הגרטיבית, הניתוח לרכיבים סמנטיים), וידע אנציקלופדי נובע מן העובדה שהמילים בשפה הן תלויות הקשר, והן מובנות רק בתוך מסגרות של ידע עולם הנגזר מין ההתנסות שלנו. כך לדוגמה, הפועל 'הביא' משמעותו המקורית היא פועל המציין גרימת תנועה, והוא מתמקד במקום היעד, אולם בנסיבות של שיחה בין קונה לרוכל בשוק משמש פועל זה במשמעות מכירה:

- תביא לי קילו עגבניות (=תמכור לי).

לאנאקר בספרו *Foundations of cognitive grammar* בעל שני הכרכים (1987, 1991) מציג מודל להתמודדות עם שאלת הארגון של הידע האנציקלופדי שעל רקעו אנו מבינים משמעותן של מילים - מודל "תיאוריית התחומים". בתיאוריה זו תחומים הם ישויות מושגיות בדרגות שונות של מורכבות, המספקות

4 את המושג 'משמעות מבנית' טבע בלשן אמריקאי בשם Fries בשנת 1952. על מהותה של המשמעות המבנית ראו אורנן (תשל"ט: 198-230) במאמרו "התחביר: לימוד המשמעות המבנית" - על הוראת התחביר בבית הספר התיכון.

מידע שיכול לשמש כרקע להבנת משמעותן של מילים. כל מושג מניח את קיומו של תחום שנמצא ברקע שלו, והכרתו של תחום זה היא המאפשרת לנו להשתמש באותו מושג. רעיון מרכזי בתיאוריה של לאנאקרה הוא שאת הייצוג של הידע במערך המושגי שלנו אפשר לתאר במונחים של פרופיל (profile) ובסיס (base). הפרופיל הוא אותו חלק של המבנה הסמנטי שנמסר במפורש, כלומר החלק המובלט באמצעות הרכיב הלשוני. את חלקיו של המבנה הסמנטי שאינם מובלטים, אך הכרחיים לצורך ההבנה, הוא מכנה בסיס. להלן סקירה קצרה של תחומי עיון השייכים לתיאוריית הסמנטיקה הקוגניטיבית, הרלוונטיים לדיון בפועלי התנועה.

חשיבות השימוש בשפה בתפיסת משמעות של מילה

הפילוסוף המפורסם לודוויג ויטגנשטיין בחיבורו המוקדם מאמר לוגי-פילוסופי (1994) השפיע רבות על תפיסת המשמעות כקשורה לתנאי אמת. מושג האמיתיות הוא מושג המקשר בין המשפטים בשפה לבין עולם המציאות שאותו הם מתארים. לפי ויטגנשטיין (שם) משפט כלשהו יהיה אמיתי אם הוא מתאים למצב עניינים הקיים במציאות. מאוחר יותר בספרו חקירות פילוסופיות (1995) הוא הציע תפיסה הפוכה שלפיה העמיד את חשיבות השימוש בשפה בתפיסת משמעות של מילה, כלומר משמעותה של מילה נקבעת על פי האופן שבו הדוברים משתמשים בה. לשיטתו, יש לבדוק את הדרכים השונות שבהם הדוברים יוצרים קטגוריות ומשתמשים בהן. מתוך רעיון זה צמחה תורת האבטיפוס.

תורת האבטיפוס

תורת האבטיפוס (prototype theory) מיוחסת בעיקר לפסיכולוגית רוש ולעמיתיה (Rosch & Mervis, 1975) שהאירו באור חדש את האופן שבו בני אדם חושבים על קטגוריות ומחלקים את העולם לקטגוריות. ממחקריהם עלה כי בני אדם נוהגים לחשוב על קטגוריות במונחים של אבטיפוס: פריטים מסוימים הם דוגמה טובה יותר של קטגוריה מסוימת מאשר פריטים אחרים, והם נתפסים כבעלי מעמד מרכזי באותה קטגוריה. אחד הבלשנים שתרם לרעיונות של רוש ועמיתיה הוא ג'ורג' לייקוף בספרו נשים, אש ודברים מסוכנים (Lakoff, 1987), שבו הוא מציע כמה עקרונות כלליים הקובעים את האופן שבו בני אדם מחלקים את העולם לקטגוריות. העיקרון הראשון "עקרון המרכזיות" מתקשר אל אחד הרעיונות החשובים בתורת האבטיפוס: ההבחנה בין פריטים טיפוסיים הנמצאים במרכז הקטגוריה, לבין פריטים שוליים. לדעת לייקוף, המבנה הפנימי

האופייני של קטגוריה הוא דמוי כוכב: יש בו תת-קטגוריה (או משמעות) אחת הנמצאת במרכז ומייצגת את האבטיפוס של המשמעות, ויש בו תת-קטגוריות נוספות הקשורות כולן אל הקטגוריה הטיפוסית, אך המרחק מהן אליה אינו אחיד. התיאור של לייקוף את המשמעות במבנה דמוי כוכב הוא תיאור של פוליסמיה. לפי הגישה הקוגניטיבית, הפוליסמיה אינה מצב אנומלי או בלתי טבעי של הלשון, אלא דווקא המצב השכיח, הרגיל. גירארץ (Geeraerts, 1997) מראה כיצד התזוזות הסמנטיות והמטפוריות שחלות במשמעות מילים פוליסמיות מצביעות על תבנית מארגנת של תזוזות המשמעים מגרעין משמעות סטריאוטיפי אבטיפוסי.

הספר הנוכחי מציג את שלושת צמדי פועלי התנועה **יצא והוציא**; **בא והביא**; **הלך והוליך** בעברית המדוברת בת ימינו כערכים פוליסמיים. בהצגת מערך המשמעויות שלהם ביקשנו לפענח את החוט הסמנטי המקשר בין המשמעות הסטריאוטיפית המקורית שלהם, משמעות התנועה, לבין משמעותם החדשה בעקבות התזוזה הסמנטית. יש סיכוי רב שהנתקל במילה במשמעה החדש, יוכל ללמוד על משמע זה ביתר קלות תוך הסתמכות על מציאת קשר סמנטי בין המשמעים השונים (לבנת, 2014, כרך א: 181).

רעיון ההתנסות הגופנית

אחד הרעיונות החשובים בבלשנות הקוגניטיבית מתבטא בהנחה שקיים קשר הדוק בין הגוף לבין הרוח (embodiment) (Lakoff & Johnson, 1980). רעיון ההתנסות הגופנית פירושו שראיית העולם המיוחדת לאדם נגזרת מייחודו הפיזיקלי של הגוף האנושי, ושהבניית המציאות שלנו מושפעת במידה רבה מטבעו של הגוף שלנו ומן הקשר של הגוף אל הסביבה הפיזית שאנו חיים בה. אנו משתמשים במבנים מושגיים בסיסיים כדי לארגן את מחשבותינו על אודות תחומים מופשטים יותר, או על כאלה המוכרים לנו פחות מאשר חוויותינו הגופניות. מנקודת מבט זו אי-אפשר לחקור את השפה במנותק מן התפישה האנושית של הגוף (לבנת, 2014, כרך ב: 89). ג'ונסון (Johnson, 1987) טבע את המושג התיאורטי תבנית-תמונה (image-schema) של הכלה (containment), וזו נגזרת מכמה מקורות התנסותיים; כך למשל, אנו חווים את גופינו עצמו כמכל בעל פתחי כניסה ויציאה. ואכן לענייננו בניב המוכר בעברית המדוברת **יוצא לי מהאף**, מודגם רעיון תבנית-תמונה של הכלה, שכן מקום המוצא (אף) הוא מכל בעל פתחי כניסה ויציאה.

תבנית-תמונה

המושג תבנית-תמונה שטבע, כאמור, ג'ונסון (Johnson, 1987) מתייחס לרעיון שבזכות ההתנסות הגופנית שלנו בעולם (תנועת הגוף, השימוש בכוח פיזי וכדומה), אנו יוצרים לעצמנו מבנים מושגיים בסיסיים. ראינו לעיל סוג של תבנית-תמונה של הכלה במסגרת תבניות התמונה השונות שנידונו בספרות המחקר (Evans & Green, 2006: 190; Rohrer, 2006).

רלוונטית לענייננו גם תבנית-תמונה של דרך. תבנית-תמונה זו מתייחסת להתנסות שלנו כשאנו נעים במרחב או כאשר עצמים אחרים נעים סביבנו. התנועה מתאפיינת בדרך כלל בנקודות התחלה וסוף, כיוון מסוים ומקומות סמוכים שבהם עוברים בדרך (ראו להלן בסעיף 2.1 שכותרתו "הגדרה סמנטית של פועלי תנועה").

סמנטיקת המסגרות

סמנטיקת המסגרות (frame semantics) היא תיאוריה קוגניטיבית שפיתח פילמור (Fillmore, 1985). על פי תיאוריה זו, משמעויותיהם של מילים או מושגים מובנות במסגרת המושגית שאליה הן קשורות. המסגרת המושגית היא מערך של ידע שיש לנו על העולם, מסגרת מופשטת שהידע האנציקלופדי שלנו מאורגן לפיה. על בסיס תורת המסגרות שפיתח, הקים פילמור מיזם אינטרנטי בשם FrameNet (1997)⁵ - מילון ממוחשב. מטרת המיזם היא ליצור מסד נתונים לקסיקלי של השפה האנגלית על בסיס משפטים טבעיים שבהם מופיעות המילים. החידוש במילון הממוחשב הוא שמילה מנותחת גם על פי שייכותה למסגרת תוכן ועל פי מקומה בה. כך נוצר מגע בין תיאוריית המסגרות, שהיא תיאוריה סמנטית, ובין העיסוק במרכיבים התחביריים של מילים, ומובלט הקשר בין המשמעות לבין המעמד התחבירי, בעיקר זה של הפעלים. במונחים של סמנטיקת המסגרות של פילמור (Fillmore, 1985) מציעים ג'ונסון ואחרים (Johnson, Fillmore, Esther, Ruppenhofer, Urban, Miriam, Pertryck) & Collin, 2001: 76) מסגרת תנועה הכוללת ישות הנעה מנקודה אחת (מוצא), לאחרת (יעד) לאורך המרחב בין שתי הנקודות (דרך).

גרמטיקליזציה

אחד התהליכים המובילים לשינוי ולהתפתחות במשמעות מילים הוא הגרמטיקליזציה (הידקדקות). בת-זאב שילדקרוט (2017-2018) מציינת כי הבלשן הראשון שטבע את המונח, היה מיייה (Meillet, 1912) שציין כי אלמנטים לקסיקליים ומבניים מקבלים בסביבות לשוניות מסוימות תפקידים דקדוקיים. במילים אחרות, בתהליך הגרמטיקליזציה פריט לקסיקלי שהוא מילת תוכן (שם עצם, פועל, תואר השם וחלק מתוארי הפועל) הופך למילת תפקוד (מילות יחס, כינויי שעבוד, פועלי עזר, סמני שיח). הופר וטראוגוט (Hopper & Traugott, 1993/2003) מדגימים פעלים, כמו go, possess, want, owe, המתפתחים לסמנים דקדוקיים של עתיד או של ניבוי.

בת-זאב שילדקרוט (Bat-Zeev Shildkrot, 1995) המתבססת על טראוגוט והיינה (Traugott & Heine, 1991) מציינת שלושה תנאים להתרחשותו של תהליך הגרמטיקליזציה: האחד - השדה הסמנטי שהפריט שייך אליו (כך למשל טראוגוט והיינה [שם] מציינים בין היתר את פועלי התנועה [ללכת, לצאת] כמקור לפועלי עזר); השני - קבילותו ואימוצו של הפריט בתהליך התקשורת; והשלישי - שכיחות השימוש בו. בייבי ופגליוקה (Bybee & Pagliuca, 1985) טוענים ששימוש נרחב במונחים מסוימים נובע מתוך הנטייה של הדוברים לבצע הרחבות מטפוריות ומטונימיות. המילים המשמשות בתכיפות רבה נחלשות והופכות למילות עזר או תפקוד. לפי אריאל, קיים מתאם בין גרמטיקליזציה לבין שכיחות גבוהה. כך למשל, 40%-50% מבין שלושים הפעלים השכיחים ביותר באנגלית הם פועלי עזר; והשימוש השכיח הוא גורם דומיננטי בשינוי לקסיקלי ובגרמטיקליזציה. לדבריה, תבניות שכיחות הן דרכים פוטנציאליות לגרמטיקליזציה (Ariel, 2008: 187). אריאל (שם: 189) מציינת עוד כי תהליך הגרמטיקליזציה תלוי גם במבנים שיחיים בולטים (salient discourse patterns) ההופכים לשגרת לשון מוסכמת.

פועלי התנועה - שהם נושא ספרנו - משמשים בתכיפות רבה הן בלשון המדוברת הן בלשון הכתובה. ממחקרים פסיכולוגיים שהתבססו על דיבורם של ילדים, התברר כי הפעלים המתארים תנועה הם הנרכשים ראשונה, הם השכיחים ביותר בשימוש והם הדומיננטיים מבחינה קונספטואלית (Miller & Johnson-Laird, 1976: 527). ממחקר שנעשה על אוסף של טקסטים נרטיביים (Berman & Slobin, 1994; Slobin, 1999) נמצא שימוש נרחב בפועלי תנועה בטקסטים אלו. כאמור לעיל, סלובין (Slobin, 1999) חשף במחקר על פועלי התנועה

באנגלית ובספרדית בטקסטים נרטיביים בשם *The frog stories* שסופרו מפי ילדי גן ובית ספר ומפי מבוגרים, הופעה נרחבת של מאורעות המתארים תנועה. אחת התופעות הקשורות לתהליך הגרמטיקליזציה היא תופעת הסובייקטיביזציה (Traugott, 2001). זהו תהליך סמנטי קוגניטיבי שהוא מסימני ההיכר הבולטים של שפה חיה מדוברת: בנסיבות הקשר של שיח ספונטני בדיבור פנים אל פנים הדוברים נוטים לבחור במילים טעונות רגשית יותר ממקבילותיהן הניטרליות.

בספר באה לידי ביטוי הגרמטיקליזציה בפרק רביעי בנושא של החוורת המשמעות (bleaching) של פועלי התנועה, ובפרק חמישי בנושא התזוזה הקטגוריאלית של הפועל בא לסמן שיח.

דקדוק התבניות

מהות ההגדרה של דקדוק התבניות (construction grammar) היא שהידע הדקדוקי שלנו מורכב לא רק מיחידות לקסיקליות בודדות, אלא גם מרשת טקסונומית של תבניות, כלומר מצמדים של צורה ומשמעות. תבניות בנוסח גולדברג (Goldberg, 1995) הן תבניות המזווגות בין צורה ומשמעות. גולדברג רואה בשפה מערכת קוגניטיבית שנוצרים בה מבנים המאפשרים יצירת מבעים חדשים, והמשמעות או הפונקציה של מבנה מסוים בשפה לא בהכרח ניתנות לחיזוי על סמך חלקיו או על סמך מבנים קיימים אחרים. כלומר, המבנים עצמם עשויים לשאת משמעות נפרדת מן הרכיבים הלשוניים המרכיבים אותם. בזיווג בין צורה ומשמעות ובין התחביר והשיח חל תהליך שבו הדוברים גייסו צורה תחבירית מסוימת כדי לייצר משמעות שיחית חדשה (Goldberg, 1995; Croft, 2001: 17). תהליך זה נקרא "ניוד מבני" מהתחביר לשיח (Bayer, Hinterholz & Trotzke, 2015), והוא אחראי להיווצרותם של מבנים תחביריים בעלי פונקציה פרגמטית-שיחית.

עוד מציינת גולדברג כי כל דפוס לשוני מזוהה כתבנית כל עוד היבט כלשהו בצורתו או בתפקודו לא ניתן לחיזוי על פי מרכיביו או על פי תבניות אחרות (Goldberg, 2003: 219; Goldberg, 2006: 5). במאמרו תיארו בורוכובסקי וסוברן (2003) את הרקע לצמיחת דקדוק התבניות שהוא 'דקדוק הצירופים', והדגימו בהרחבה את הפן האידיומטי לעומת הפן הפרודוקטיבי בצירופים (constructions) עבריים, כגון: 'מפריטה את עצמה לדעת', 'פטפט את עצמו לדעת', 'הזעתי את נשמת' ועוד.

בת-זאב שילדקרוט (2017-2018: 105) מציינת כירוב העבודות שנעשו בדקדוק התבניות הן מן ההיבט הסינכרוני-תיאורטי. אחת התרומות של תיאוריית דקדוק התבניות למחקר הבלשני הסינכרוני היא בהדגשת חקר המשמעויות השונות של תבניות דומות לכאורה, מתוך ההנחה שהבדל בצורה משמעו גם הבדל במשמעות (Bolinger, 1968: 127). עם זאת בייבי (Bybee, 2010) - באפיינה את תהליך הגרמטיקליזציה כ"יצירה של מבנים חדשים" ואת תיאוריית הגרמטיקליזציה כתיאוריה המנסה לברר "כיצד השפה יוצרת דקדוק" - מפנה זרקור להיבט הדיאכרוני של דקדוק התבניות. לפי הילפרט (Hilpert, 2013), דקדוק התבניות הדיאכרוני הוא תחום חדש של בלשנות קוגניטיבית פונקציונלית, המקשר בין תיאוריית הגרמטיקליזציה ובין בלשנות קוגניטיבית וגישות מבניות של הדקדוק. בהתבסס על גישת דקדוק התבניות של גולדברג, מתמקד דטנר (Datner, 2008) במחקרו בשלושה פועלי תנועה בעברית (הולך, בא, יצא) בבואם במבנה: [פועל תנועה בגוף שלישי יחיד + ל + שם עצם (השלמה שמנית כלשהי)], ומדגים: "בזמן האחרון לא הולך לי עם בנות"; "בא לי לנסוע רחוק ולהשתחרר מכל הלחץ"; "שלושום היה ל-X יום הולדת, אבל לא יצא לי לעשות לה ברכה, לא לקנות לה מתנה". דטנר מציג מבנה זה כמבנה ספציפי של מבנה כללי יותר, מבנה הדאטיב העברי, ומוכיח כי המבנה כופה משמעות מיוחדת על קבוצה זו של פעלים. מכיוון שלא ניתן להפריד את התפתחות הפריטים הדקדוקיים מהתבניות שהם שייכים אליהן, הרי שחקר הגרמטיקליזציה עוסק גם בתבניות ובהקשרים מסוימים (Bybee, 2003; Diewald, 2006; Heine, 2003; Heine, 2003; Hopper & Traugott, 1993/2003; Traugott, 2003). בספרנו באה לידי ביטוי תורת דקדוק התבניות בפרק רביעי בנושא של החוורת המשמעות של פועלי התנועה, ובפרק חמישי בנושא התזוזה הקטגוריאלית של הפעלים הנידונים.

המטפורה המושגית

הסמנטיקה הקוגניטיבית מייחדת למטפורה מקום מרכזי כמייצגת את אחת הדרכים העיקריות לארגון המערך המושגי. בספרם של ג'ורג' לייקוף ומארק ג'ונסון משנת 1980 *Methaphors we live by* הועתק מוקד תשומת הלב ממטפורות ספרותיות או פואטיות אל מטפורות יום-יומיות, שהשימוש בהן הוא הרגלי ומוסכם. אחת ממטפורות התשתית המבוססת על ההתנסות הגופנית של האדם היא מטפורת ההכלה - מצבים הם מכלים. מטפורה זו מבוססת על ההנחה

שקיים קשר הדוק בין הגוף ובין הרוח (embodiment) (Lakoff & Johnson, 1980). כאמור לעיל, תחת הכותרת "רעיון ההתנסות הגופנית" - רעיון התלות בהתנסות הגופנית, פירושו שראיית העולם המיוחדת לאדם נגזרת מייחודו הפיזיקלי של הגוף האנושי, ושהבניית המציאות שלנו מושפעת במידה רבה מטבעו של הגוף שלנו ומן הקשר של הגוף אל הסביבה הפיזית שאנו חיים בה. התיאוריה זכתה להשפעה רבה ולמחקרים שמחזקים את מסקנותיה, אולם גם לביקורת. מקגלון (McGlone, 2007) קובל על היומרה שלה להיות תיאוריה גורפת ומכלילה בטענה שהיא אינה מצליחה להתמודד היטב עם הבדלים בין שפות ותרבויות. הוא גם מציג ניסויים שמראים שלא תמיד אנשים מפענחים מטפורה בודדת ויצירתית על בסיס המטפורה המושגית שנמצאת כביכול בתשתיתה. עיקר הקושי של התיאוריה, לדעת מקגלון, הוא באי-יכולתה להתמודד עם ניבים. בין הראשונים שביקשו ביסוס אמפירי לתורת המטפורה המושגית (CMT) מבית מדרשם של לייקוף וג'ונסון היה הפסיכולוג ג'יבס. במחקרים רבים, וביניהם מאמרו הארוך והמנומק (Gibbs, 2011), הוא דוחה את טענות המבקרים ובכללם מקגלון. הוא מצביע על היישום ועל החיזוק שמקבלת התיאוריה ממחקרים בתחומי דעת שמחוץ לבלשנות: המתמטיקה, חקר המחוות (gestures), האומנויות: מחול, מוזיקה ציור ופיסול, הארכיטקטורה וחקר התרבות החומרית. לפי ג'יבס, עיקר כוחה של התיאוריה טמון ביכולת שלה להסביר הרבה מההתנהגות האנושית בעזרת החיבור המקורי שהיא מציעה בין השפה, המחשבה והגוף. בצד התמיכה האמפירית הזאת מציע ג'יבס גם 'גישה דינמית' לפענוח מטפורות. הוא מציע לפענח מטפורות שונות, ובכלל זה ניבים ספציפיים, ברמות עומק שונות. כך אפשר גם במסגרת תאוריית ה-CMT להתייחס להבדלים בין שפות ובין תרבויות וגם לפענח ניבים.⁶

המחקר הנוכחי נשען על התיאוריות הבלשניות שנסקרו לעיל, תוך שהוא בוחן את התהליכים והתזוזות שחלו בפועלי תנועה בעברית במישורי התחביר, הסמנטיקה והפרגמטיקה.

6 חיזוק לגישתו זו של ג'יבס נמצא במיוחד בספר המקיף *Metaphor in culture* של קובצ'ס (Kovecses, 2005), שבו, בין היתר, הוא מציג ביטויים רבים בשפות העולם המתייחסים למושג המופשט 'רגש' כאל חומר בתוך מכל.

1.3 מבנה הספר

הספר פותח במבוא (פרק 1) המציג את נושא הספר, את תרומתו של הספר בשילוב בין ענפי הלשון ואת התורות הבלשניות שעליהן מתבסס הספר: גישת הסמנטיקה הגרטיבית ותיאוריית הסמנטיקה הקוגניטיבית. בגוף הספר ארבעה פרקים: פרק 2 מציג את משפחת פועלי התנועה מנקודת מבט סמנטית ומנקודת מבט תחבירית, המתמקדת בין היתר בחידוש - משלים מקום מחויב. פרק 3, עניינו עיון סמנטי ותחבירי בפועלי התנועה הספציפיים שהם נשוא ספרינו: יצא-הוציא, בא-הביא, הלך-הוליך. פרקים 4 ו-5 הם לב ליבו של הספר, ועניינם - התזוזות הסמנטיות והתזוזות הקטגוריאליות של שלושת זוגות פועלי התנועה הנידונים. התזוזות הסמנטיות הנידונות בפרק 4 הן: תזוזה סמנטית פנימית; תזוזה מתנועה קונקרטי לתנועה מטפורית; תזוזה מפועל תנועה לפועל מוחוור; תזוזה מפועל תנועה לפועל קיום; תזוזה מפועל תנועה לפועל מודלי; תזוזה מפועל תנועה לפועל אספקט; תזוזה מפועל תנועה לפועל נתינה; תזוזה מפועל תנועה לפועל הדדיות ותזוזה מפועל תנועה לפועל המסמן בלוי. התזוזות הקטגוריאליות הנידונות בפרק 5 הן: תזוזה קטגוריאלית לחג"ם ותזוזה קטגוריאלית לסמן שיח.

1.4 מקור הדוגמות

הדוגמות למגוון המשמעויות של הפעלים הנידונים נלקחו מתוך מבחר המילונים לעברית בת ימינו:

- מילון הפועל: ערכיות ותפוצה של פעלים בעברית החדשה (שטרן, 1994);
 - רב מילים - המילון השלם לעברית החדשה, מילון מקיף ועדכני לעברית בת זמננו (שויקה, 1997);
 - מילון הסלנג המקיף (רוזנטל, 2006);
 - מילון אריאל המקיף (סיוון ופרוכטמן, 2007);
 - מילון אבן שושן מחודש ומעודכן לשנות האלפיים (אבן-שושן, 2010).
- וכן מן השיח היום-יומי הדבור המקוון: מבלוגים, מפורומים ומן העיתונות המקוונת בשני העשורים האחרונים.

1.5 תרומתו של הספר

הספר מציע ניתוח של תופעה לשונית בעברית המדוברת בת ימינו המשלב מספר תחומי עיון בלשניים - סמנטיקה, פרגמטיקה, תחביר ומילון. ניתוח כזה יסייע בידי הקורא להתנתק מן התפיסה השמרנית בהוראת הלשון, שלפיה נלמד כל אחד מתחומי הלשון באופן עצמאי ובמנותק מן התחומים האחרים

ומן ההקשר. ואכן בתוכנית הלימודים בעברית (משרד החינוך, תשס"ג) בסעיף שכותרתו "השילוב בין ענפי הלשון; זיקתם להבנה וליצירה של טקסטים בתוכנית הלימודים בעברית" נאמר: "ענפי הלשון שלובים זה בזה, והקשרים ביניהם באים לידי ביטוי בתופעות לשון מגוונות".

העיון הסמנטי המלווה את הוראת התחביר, מלווה גם בעיון פרגמטי הבודק את המבע בתוך הקשרו הטקסטואלי והנסיבתי. לפי אזר (תשס"ב: 12), "הפרשנות הפרגמטית של טקסט היא הפרשנות הניתנת לו כאשר מביאים בחשבון לא רק את המשמעות הדקדוקית-הסמנטית שלו, אלא גם את ההקשר המלא שלו ככל שהדבר ניתן". ואכן סלובין (Slobin, 1999: 218) מציין כי יש להתבונן במשמעות פועלי התנועה בשפה נתונה לאור המסגרת הטיפולוגית של הלשון ולאור מסגרות השיח שבהן מופיעים פעלים אלה. המעיין בספר בכלל, והמתכשר להוראה בפרט, ילמד אם כן לפענח את משמעות הפועל לא במשפטים מנותקים אלא בהקשר הטקסטואלי והנסיבתי.

בספר יש אפוא תרומה לתפיסת העולם החדשה בלימודי הלשון - לשון בהקשר - והוא מיועד למורים ללשון העברית במכללות להכשרת מורים, למורים ללשון העברית ולתלמידים הנבחנים בבחינות הבגרות בלשון, לסטודנטים ללשון עברית, לחוקרים את הלשון העברית ולכל המתעניין בשינויים הדינמיים החלים במילונה של העברית בת ימינו.

הוראת התחביר בשילוב תחומי העיון הסמנטי והפרגמטי תחשוף בפני התלמיד מציאות לשונית שלפיה הלשון העברית היא לשון חיה ודינמית הנתונה לשינויים בלתי פוסקים. לשינויים במשמעות ובחלק הדיבור שחלו בפעלים הנידונים בספרנו, יש השפעה משמעותית גם בעיצוב דמותה של העברית המדוברת בפי הלומד. העיסוק של התלמידים בשינויים סמנטיים-פרגמטיים החלים בפעלים, יחשוף בפניהם עד כמה מקצוע הלשון הוא מקצוע שאינו מנותק מן החיים, מן המציאות היום-יומית.

תרומת הניתוח המשלב מספר תחומי עיון בלשניים - סמנטיקה, פרגמטיקה, תחביר ומילון - באה לידי ביטוי בספר בסוגיות התחביריות האלה: א. משמעות המשפט מכתיבה את המסגרת התחבירית שלו; ב. הבחנה בין תיאור מקום לבין משלים מקום מחויב; ג. הרחבת משפחת הפעלים האוגדיים, כמורחב להלן.

א. משמעות המשפט מכתיבה את המסגרת התחבירית שלו

הניתוח המשלב את תחום התחביר עם תחום הסמנטיקה, מציע שיטת ניתוח שביסודה עומדת תיאוריה סמנטית, שלפיה משמעותו של פועל מכתיבה את

המסגרת התחבריתית שלו. שיטת הניתוח החדשה מבוססת על המושג 'ערכיות'. מושג זה מתמייך לערכיות סמנטית ולערכיות תחבריתית. הערכיות הסמנטית מתייחסת למספר המשתתפים הנוטלים חלק בדרמה (התרחשות, אירוע) שהפועל מביע; הערכיות התחבריתית מתייחסת למספר הצירופים השמניים המופיעים במסגרת התחבריתית שהפועל מופיע בה. כך למשל, משמעותו המקורית של פועל התנועה בא קשורה בשני משתתפים: המשתתף שניע והמשתתף שהוא מקום היעד של התנועה. אם כך, ערכיותו הסמנטית של פועל התנועה בא היא 2+, וזו מכתובה את מסגרתו התחבריתית של בא כבעלת שני צירופים שמניים: האחד המתייחס לאובייקט הנע, והאחר המתייחס למקום היעד. למשל במשפט, דוד בא העירה. 'דוד' הוא שם העצם המתייחס למשתתף הנע, ו'העירה' הוא שם המקום המתייחס למשתתף שהוא מקום היעד. אם כן, העיון הסמנטי בפועלי התנועה משליך על אופן הניתוח התחבריתי של משפטים שנטועים בהם פועלי תנועה, והניתוח שנציע יהיה שונה מן הניתוח המקובל בספרי הלימוד (לדיון מפורט בנושא זה ראו לעיל בסעיף 1.2, תחת הכותרת "כיצד מכתובה המשמעות את מבנה המשפט?").

ב. הבחנה בין תיאור מקום לבין משלים מקום מחויב

מעיון בספרי לימוד לקראת בחינת הבגרות בלשון עברית לבתי הספר העל יסודיים (כגון: אבירם וגנאל, 1993; ברגר, 2008; לוי ודלל, 2017; נשר שרעבי וגנאל, 2012) עולה, כי הניתוח התחבריתי המקובל של המשלימים של פועלי התנועה הוא 'תיאור מקום'. כך לדוגמה: "מחר נצא לירושלים בשעה מוקדמת" (שרעבי אבירם וגנאל, 1993: 174); "נסענו מחיפה לירושלים" (שרעבי אבירם וגנאל, 1993: 174); "חברתי הגיעה מחיפה" (ברגר, 2008: 445); "יעל נסעה לחיפה" (נשר שרעבי וגנאל, 2012: 322); "טסתי לברצלונה" (לוי ודלל, 2017: 35). ואולם, לשיטתנו, את כל אחד מן המשלימים של פועלי התנועה הללו יש לנתח כמשלים מקום מחויב (לפי רוזן, 1977: 312; ולפי צדקה, תשל"ז: 65 - "משלים מקום מוצרך"), ולא כתיאור מקום.

בפרק השני בספר, בסעיף 2.2 הנושא את הכותר "תחביר פועלי התנועה - משלים מקום מחויב", אנו מפרטים בעניין ההבחנה בין תיאור מקום לבין משלים מקום מחויב. באותו פרק אנו דנים גם בסוגיות הבאות: מה בין משלים מקום מחויב לבין מושא?; מה בין משלים מקום מחויב לבין נושא מורחב?; סוגיית הניתוח התחבריתי של מטפורות שבגרעינן מופיע פועל תנועה. הסוגיה האחרונה מלמדת בין היתר כי יש בידי החוקר והמורה היכולת להשתמש בניתוח התחבריתי במקרים

מסוימים כבמעין כלי העשוי להצביע על תהליכים לשוניים ועל התבטאויות פואטיות ולהבליט אותם (בורוכובסקי, 2003: 40). דיון מפורט בנושא זה ראו להלן בסעיף 4.2 שכותרתו "מתנועה קונקרטיה לתנועה מטפורית".

ג. הרחבת משפחת הפעלים האוגדיים

לסדרת הפעלים האוגדיים המוכרים במשפטים השמניים: היה ל/הפך ל/נעשה ל אנו מציעים לצרף את פועלי התנועה הנידונים בספר זה כפעלים אוגדיים המציינים הימצאות במצב תוארי מסוים. מדובר במשפטים שבהם מופיעים פועלי התנועה **יצא**, **בא**, **הלך** ללא משלמי המקום המוצרכים שלהם, והם מושלמים בשם תואר, לדוגמה:

• הנאשם **יצא זכאי**.

• היום דוד **בא עצבני**.

• גם בחורף דוד **הולך יחף**.

לשיטתנו, הניתוח התחבירי המתאים לשלושת המשפטים האחרונים יהא:

נושא אוגד נשוא

• הנאשם **יצא זכאי**.

הצעתנו בניתוח לעיל של הפועל **יצא** במשפט "הנאשם יצא זכאי" כאוגד עולה בקנה אחד עם הצעת הפירוק של הנשוא המורחב לאוגד + נשוא שהעלו בלאו (תשכ"ו: 79) וצדקה (1981: 27) וכן עם דבריה של טרומר (תשנ"ט: 38-39), הרואה בפועל **יצא** במשפט זה פועל אוגדי המסמן את אספקט ההתחלה של מצב תוארי חדש או במילים אחרות, אספקט שינוי המצב התוארי.

ניתוח שונה של הדוגמה "הנאשם יצא זכאי" מציעים יואלי (תש"ך: 29-35), נהיר (תשי"ג: 12-15), רובינשטיין (תשכ"ט) ושורצולד (תשל"ו: הערה 16) שלפיו מוטב לכלול את **יצא זכאי** בין הנשואים שהם ניבים שאין להפרידם (נשוא מורחב), שכן **הנאשם יצא זכאי** = הנאשם זוכה.

לשיטתנו המשפט בעל פועל התנועה **בא** בדו-שיח שלהלן ינותח כך:

נושא אוגד נשוא

• המוען לנמען: אני רואה שאתה **באת** עצבני היום.

לשם הסבר נשווה בין המשפט

• "אני רואה שאתה **באת** עצבני היום"

ובין המשפט

• "אני רואה שאתה **באת** עצבני היום **לעבודה**".

במשפט השני "אני רואה שאתה באת עצבני היום לעבודה" פועל התנועה בא כבר לא ינותח כאוגד אלא כנשוא עם משלים מקום מוצרך (יעד) אחריו - לעבודה. וכך יהא גם ניתוחו של פועל התנועה הולך במשפט:

נושא אוגד נשוא

• גם בחורף דוד הולך יחף.

בספרי לימוד התחביר לקראת בחינת הבגרות בלשון עברית לבתי הספר העל יסודיים (כגון: אבירם וגנאל, 1993; ברגר, 2009; לוי ודלל, 2017; נשר שרעבי וגנאל, 2012) לא נמצאו דוגמות למשפטים שמנייים בעלי אוגד שהוא פועל תנועה. דיון מפורט בנושא זה ראו להלן בסעיף 4.6 "מפועל תנועה לפועל אספקט".